

UMĚLECKÉ PAMÁTKY

KAŽDÝ SVAZEK ZA 1 K

1. *Zmizelá Praha I.* Napsal V. V. Štech.
2. *Chrám Matky boží před Týnem.* Napsal Kamill Novotný.
3. *Zámek Kratochvíle.* Napsal a fotografoval F. Dl. Středa.
4. *M. Jan Hus ve výtvarném umění.* Napsal V. V. Štech.
5. *Pražská domovní znamení I.* Napsal V. V. Štech.
6. *Litomyšl.* Napsal Arne Novák.
7. svazkem bude:
Zmizelá Plzeň.

Připravuje se:

*Tábor. - Telč. - Chrám sv. Barbory v Kutné Hoře.
Nejstarší Praha. - Praha renesanční. - Karlův
most. - Veltrusy. - Dientzenhoferové. - Pražské
okoli, atd.*

**U M Ě L E C K Ě
P A M Á T K Y**

POŘÁDÁ DR. V. V. ŠTECH

6

LITOMYŠL.

**Nakladatel F. TOPIČ knihkupec
v Praze.**

LITOMYŠL.

Úvod a poznámky
napsal

ARNE NOVÁK.

Nakladatel F. TOPIČ knihkupec
v Praze

Všetchna práva vyhrazena.

Tiskem České grafické akc. společnosti „Unie“ v Praze. 1916.

LITOMYŠL.

Poutník, který vyzbrojen dějepisnými vědomostmi, blíží se k Litomyšli od labské roviny, snadno vyčte z malebné a rozložitě polohy starodávného východočeského města krajinné i historické podmínky jeho založení. Zdaleka, na mnoho hodin cesty, stíněn temnou kulisou jehličnatých stromů „panské zahrady“, svítí na vysoké planině zdobný renaissanční zámek se sousední věžatou budovou piaristického chrámu: vlašské stavitelské umění, sloužící panovačným i zbožným tužbám bohaté české šlechty v době katolické reformace, ovládlo svými mohutnými výtvary nadobro ono zeměpisně i strategicky význačné místo, kde se od desátého století zvedal hrad, zprvu sídlo knížecího rodu Slavníkovců, záhy však proměněný v residenci klášterního panstva. Poněkud na jihovýchod od budov zámeckých i piaristických tyčí se s běžnou novogotickou věží krásná vysoká loď gotického kostela proboštského, jejíž založení i původní sloh spadají v jedno s počátky biskupství litomyšlského ve XIV. věku. Kdežto však zámek i chrám piaristický trůní nad dolejší městem v povýšené výlučnosti, přimykají se k proboštství a jeho svatyni domy městské mnohem těsněji a družněji; místní dějepis podává výklad, že již v začátcích byl do hradeb městských pojat augustiniánský klášter i s chrámem sv. Kříže a nynějším proboštstvím. Město samo, rozložené při pravém břehu horní Loučné v dosti těsném údolí sevřeném nevysokými stráněmi, zachovalo dosud příznačnou podobu dlouhé ulice, probíhající od severu k jihu; jeť táhlé náměstí, vroubené rozkošnými podsíněmi a značně zachovalými fasádami, věrným obrazem tržní cesty, která od Vysokého Mýta podél Loučné směřovala k zemským hranicím a snad i k starobylému tržisku na Hrutově; též předměstí litomyšlská rozložena jsou

v ose této cesty, až na Záhradí, které přiléhá k budovám zámeckým.

Lze-li takto poučenému pozorovateli z dosavadní polohopisné povahy města správně se dohadnouti jeho vývojových podmínek, nedovedeme si představit, jak vyhlížela Litomyšl před stavitelskými převraty v době Pernštejnů a Trautmannsdorfů. Z někdejšího ohrazení Horního města zbyla pouze Červená věž, pohřbená mezi Záhradím a domy úřednickými, i fortna při gymnasiu; poslední zbytky opevnění města Dolního, které ještě v první třetině XIX. století měly dvě brány s věžemi, odstraněny počátkem našeho věku, kdy podstatně porušen charakter městského celku, ohrožovaný ostatně již v minulých dobách opětovnými požáry. Nic architektonicky nám nepřipomíná slavné bratrské doby, kdy pod záštitou Kostků z Postupic zkvétala v Litomyšli Jednota, honosící se od r. 1503 knihtiskárnou. Město, tak starožitné v půdorysném svém založení i ustrojení, má stavebně ráz novověký. Horní město se zámkem a piaristickými budovami ovládáno jest stavitelskou kulturou renaissanční a barokní, která se podstatně dotkla i gotického chrámu proboštského; domy Dolního města, ač mají dispoici namnoze středověkou, zbudovány jsou až na malé výjimky ve slohu pozdně barokním a empirovém.

Dnešní Litomyšl, klidné a zádumčivé město, jen skrovně spojené pobočnou tratí s hlavními životními a obchodními tepnami Čech a národně důležité svou polohou na samém rozhraní živlu českého a německého, působí výtvarně i kulturně jedinečným spojením tří prvků: neobydlený zámek, pyšný to vlašský sen v přísné končině vysočiny Česko-moravské, jest mohutným projevem panské vůle, která dlouho ovládala město i kraj; piaristická kolej s gymnasiem a chrámem mluví o učené, kněžské vzdělanosti, spíše světsky extensivní než ponořené do duchovních hloubek askese a mystiky, a připomíná dlouhá desetiletí, kdy Litomyšl jakožto sídlo gymnasia a filosofie byla z nejdůležitějších vychovatelských středisk v Čechách; posléze město samo, soustřeďující se na malebné náměstí s klenuťými podloubími, ztělesňuje pohodlnou a zdravou kulturu staroměšťanskou, zbudovanou na základech života rolnického a zpracovavší se zdarem národní a tvarové prvky přejaté napodobou od panstva rodového i aristokracie kněžské. Tato trojí duše žije v Litomyšli doposud a okouzila svou

složitostí netoliko odborné badatele o dějinách politických, kulturních a uměleckých, nýbrž i básníky a vyprávěče, jejichž rozkoší i schopností jest křísiti postavy a city zašlých kultur. —

Zámek litomyšlský, k němuž od dolního cípu náměstí stoupá Olivetská hora, malebně osazená starými košatými kaštany, tvoří rozlehlé město pro sebe, k němuž na západě přiléhá předměstí Zahájí, na severovýchodě pak ryze venkovská čtvrť Záhradí. Zámecký park, jehož větší severní část má zdivočelý ráz anglický, menší pak jihozápadní oddíl nese stopy zdobného francouzského pěstění, otáčí širou čtverhrannou budovu se tři stran; přední průčelí zámecké hledí do dvora, uzavřeného opět masivní hradbou pivovarských budov mísících ve stavbě prvky renaissanční a barokní; zámecká čtvrť docelována jest řadou úřednických domů uzavírající ji oproti Záhradí. Uprostřed všech těchto architektur kamenných i zahradních, na nerozeznatelné prostoře dávného hradu a pozdějších klášterů benediktinského a augustinianského, zvedá se renaissanční zámek, který pro bohatého českého pána Vratislava z Pernštejna a jeho urozenou španělskou choť Manrique de Lara zbudoval v létech 1568—1573 vlašský stavitel Jan Battista. Dvoupatrový čtyřhran se vzdušnými lomenicemi a štíhlou vížkou prozrazuje v jednoduchém a jasném svém rozvržení i ve světlé své eleganci, řízené konstruktivní jistotou, šťastné sloučení dvou příbuzných prvků: hrdou vůli k moci, kterou urozený stavebník perňštejnský založil na původním důmyslu státnickém a hospodářském a znásobil rozhledem po sourodých snahách za hranicemi, a renaissanční pochopení stavebních forem, jímž bez ohledu na dotavadní tradice české vlašský architekt zapial smělé své dílo do řetězce podobných panských sídel za Alpami. Není mnoho míst v obvodě české koruny, kde vlašným svým dechem ovane nás ovzduší italského rinascimenta tak mocně jako na hlavním nádvoří litomyšlského zámku: světlo a jas proudí dvěma patry trojbokých arkád o vzdušných obloucích, které se na jihu otevírají i na zevnějšek; severní pak stěna dvora, bohatá dílem sgrafitovým i rustikovým, těží z dědictví klasických mistrů vlašských a zachovává doposud leccos ze své dějinné paradoxnosti: v době, kdy Litomyšl byla městem Jednoty, rozkvetla representační zeď jejího zámku bájeslovnými, heroickými a krajinnými výjevy, v nichž plesala láska k přírodě, k antice, k výboji moci, krásy a vůle.

Pernštejnové, kteří seděli na Litomyšli po osmdesáte let (1567—1649), nezůstali vždy věrni hrdým a světským ideím renaissančním; urozená paní hraběnka Frebonie Helena Eusebia z Pernštejna, kterou se panování proslulého rodu na Litomyšli končí, ovládána byla cele chmurným duchem náboženské protireformace. Projevila to význačným činem, jenž se stal pro město Litomyšl navždy památným: r. 1640 přivedla z Lipníka Otceřádu pobožných škol, vystavěla pro ně při fortně Horního města dům kolejni se skromným kostelíkem, a r. 1644 otevřeli piaristé gymnasium. Ale pouze jednoduchá kolej, čtyřkřídlá to budova o jednom patře s příznačnou kvadraturou nádvoří, připomíná přísné počátky piaristického řádu; i chrám přiléhající na východní straně ke koleji i gymnasium, posunuté od fortny k hoře Olivetské, jsou světské výtvořy XVIII. století; jmenovitě chrám, honosná stavba pozdního baroku, má světlé a světské půvaby, v nichž si libovala stejně panstva šlechtická i kněžská v době, kdy staré asketické a tvrdé ideály protireformační vyvanuly. Litomyšlští piaristé našli štědré příznivce v pernštejnských nástupcích, hrabatech z Trautmannsdorfa, kteří se udrželi na Litomyšli do r. 1753. Ti zbudovali jim dle návrhu Jana Battisty Alliprandiho v l. 1714—1730 vysoký a rozsáhlý kostel, jednolodní to stavbu s lodí křížovou a řadou kaplí, se dvěma věžemi postavenými šikou v průčelí. Jak průčelí chrámové na hoře Olivetské se třemi vchody a s půvabnou balustradou, na kterou pne se vysoký štít volutový, tak zvláště pohled k hlavnímu oltáři, kde oko upoutá nejprve kazatelna, pak gigantické sochy evangelistů na nárožích křížového středu, posléze hlavní oltář sám uprostřed smělé architektury se sochami knížat apoštolských po bocích — toto vše, komponované vznešeně a pádně bez dekoračního přetížení, ale za šťastné součinnosti světla rozvrženého v širém prostoru, má barokní pathos XVIII. věku, oratorský spád kázání pečlivě připraveného, jasně učeného, ale útočícího smyslovými kouzly na posluchače z urozeného a štědrého panstva.

Takovou jednotu slohovou marně bychom hledali v komplexu budov, vyvrcholených chrámem proboštským. Jádro všech těch složitých staveb, vyplňujících návrší mezi zahradou piaristickou a Novou ulicí a objímajících vedle trojlodního kostela Povýšení sv. kříže ještě přilehlou, velmi zachovalou kapli sv. Josefa se sakristií, proboštství a kapli sv. Markéty, jest ryze gotické a

jest památkou po augustinianském klášteře a po litomyšlském biskupu Janu ze Středy; chrám sám, zbudovaný v l. 1356—1376, stal se záhy součástí města. Ale četné požáry a přestavby, jimiž se dostalo kostelu jediné věže, nové renaissanční klenby a dvou předsíněk u portálů, zastřely značně původní charakter gotický, kterému se obdivujeme, pozorující rozvrh kněžiště a grácii štíhlých trojdílných oken. Také sem prudkým rozmachem zasáhla mocná renaissanční vůle pernštejnská: darovala chrámu vedle klenby v kněžišti a v hlavní lodi čelný portál v západním průčelí jednoduché vznešenosti v materiálu i architektonické osnově, k němuž neobyčejně šťastně se od počátku XIX. věku připojuje terasa se schodištěm, vedoucí od chrámu do Dolního města. Třetí svatyněka litomyšlská, tvořící střed Toulovcova náměstí, t. zv. Špitálský kostelík Rozeslání sv. apoštolů, vyrostla rovněž na gotických základech, jež však neustálými změnami úplně zastřeny. —

Po hoře Olivetské od zámku i koleje piaristské, po děkan- ském kopci od proboštství sestupujeme do Dolního města, které ještě před čtvrtstoletím bylo — až na zrušenou sou- stavu hradební — velmi nedotknuté. Regulací městských valů mezi náměstím a Loučnou, kde zasypán starobylý náhon; zbo- řením ověženého panského mlýna na dolním konci náměstí; vystavěním velké pseudorenaissanční budovy školní na týchž místech a Smetanova domu nedaleko odtud za řekou v končině bývalého Karlova navždy vzala za své původní tvářnost Lito- myšle. Bohudíky až na změny v levém koutě dolního konce zachovalo si litomyšlské náměstí svůj proslulý ráz, daný sou- stavou klenutých podloubí s oblouky polokruhovitými nebo segmentovými a velmi starobylým vyústěním několika nečet- ných uliček i podjezdův. Náměstí, jehož východní strana za- chránila si podsíně naveskrze, kdežto na západ jsou jen ojedinělé, rozčleněno jest starou radnicí s masivní cibulovitou věží na Dolní a Horní polovinu, jinak však zůstává jednotným celkem, kde soustřeďuje se všecek život města i okresu; zvláště při čtyřech výročních trzích ožije a zpestří se táhlý obdélník, jež před jednotvárností chrání vzrušená členitost pozdně barokních a empirových fasád, kryjících domy vnitřku takřka středově- kého. Nejsou však vzácností ani dny, kdy bílé náměstí ztichne a zmlkne úplně, a kdy do liduprázdného prostranství kolem barokní sochy mariánské šumí jen hovor z krámů v podsíních

a kročeje chodců v stinných podloubích — to měšťanská duše staré Litomyšle mlčením promluvila.

Mimo obvod náměstí město ztratilo mnoho ze své původnosti, jen v ulici Boženy Němcové pod tiskárnou, na náměstíčku Braunerově, kde stávala druhdy horní t. zv. německá brána, v blízkosti ulice Kakasovské zůstaly ojedinělé budovy a půdorysné znaky litomyšlské starobylosti. Po jejích stopách lze kráčetí též, vystoupíme-li ke hřbitovu, kupícimu se kolem barokního kostelíka sv. Anny; ten onen náhrobek, to ono jméno připomíná stavebně umělecký a kulturně národní vývoj města, slavného historicky, památného architektonicky, populárního literárně. Mnohem později než česká města, v nichž rozkvetla gotika stará neb vládslavská, Litomyšl došla svého slovesného zpodobení a své básnické oslavy: dvě osobnosti, těsně související se staroslavným gymnasiem litomyšlským, Alois Jirásek a Teréza Nováková, mají o to zásluhu přední. Jejich pozornosti neupoutalo však jen město samo v různých fázích dějinného svého rozvoje, nýbrž studovali a zobrazovali Litomyšlsko celé v jeho krajinné, národopisné a dějinné souvislosti. Nejbližším okolím městským, které kaštanovými alejemi, rozlehlými panskými dvory a pavilony v hájích připomíná vladaření hrabat Trautmannsdorfů a Valdštejnů, došli do starodávných vesnic a samot, na Růžový palouček, posvěcený českobratrskými exulanty, do Dolního Ujezda, domova Lukáše Pakosty, do Lubné, rodiště Jana Jílka . . . tam ve stínu hlubokých a nepřístupných lesů pohraničních a mezi svéráznými stavbami dřevěnými odhalili to, o čem Litomyšl nemá dokladů výtvarných, ale co krvavě zapsáno jest v jejích letopisech, jakožto čestné tradice města Kostků z Postupic: památky českého lidového hnutí náboženského.

Arne Novák.

S E Z N A M O B R Á Z K Ů:

1. Pohled od náměstí na zámek, piaristický kostel a gymnasium.
 2. Pohled na zámek od jihozápadu.
 3. Západní strana zámku.
 4. Severní strana zámku s věží.
 5. Hlavní portál zámecký na straně jižní.
 6. Detail z loggií zámeckých.
 7. Detail z loggií zámeckých.
 8. Pohled z jižní strany loggií zámeckých ke kostelu piaristickému.
 9. Pohled z arkád západní strany na sgrafita v nádvoří zámeckém.
 10. Detaily sgrafit na severní straně nádvoří zámeckého.
 11. Detaily sgrafit na severní straně nádvoří zámeckého.
 12. Hlediště zámeckého divadla.
 13. Jídelna litomyšlského zámku.
 14. Audienční sál v zámku litomyšlském.
 15. Pokoj v zámku litomyšlském.
 16. Pohled k zámku od hory Olivetské se zahradním pavilonem v popředí.
 17. Pavilon v zámecké zahradě.
 18. Portál pivovaru zámeckého.
 19. Pohled na piaristický kostel a gymnasium od hory Olivetské.
 20. Portál piaristické koleje.
 21. Pohled na piaristický kostel a gymnasium od města.
 22. Náměstí Toulovcovo se Špitálským kostelem a piaristický kostel od západu.
 23. Piaristický kostel od Augustovy tiskárny „na kopečku“
 24. Proboštský kostel, severní strana.
 25. Průčelí proboštského kostela.
 26. Hlavní portál proboštského kostela.
 27. Horní náměstí.
 28. Mariánský sloup a stará radnice.
 29. Stará radnice s věží.
 30. Domy na Horním náměstí s novou radnicí.
 31. Část Dolního náměstí.
 32. Domy na Dolním náměstí.
 33. Pohled z podsíní Horního náměstí.
 34. Dům „u rytířů“ na Horním náměstí (č. 110).
 35. Detaily z průčelí domu „u rytířů“.
 36. Ulička na východní straně náměstí.
 37. Nádvoří v domě č. 24 na náměstí.
 38. „Sbor“ na rozhraní předměstí Zahájí.
 39. Hřbitovní kostel u sv. Anny.
 40. Náhrobek rodičů dra F. A. Braunera na hřbitově u sv. Anny.
-

*

Obrazy tohoto svazku pořízeny vesměs podle fotografií p. Bohumila Vavrouška;
štočky provedla Unie.

*

Literatura: František Jelínek, Historie města Litomyšle I.-III. Litomyšl 1838-1845; Antonín Šanta, Geschichte der Stadt Leitomischl, Litomyšl 1856; Zdeněk Nejedlý, Dějiny města Litomyšle I., Litomyšl 1903; Josef Štěpánek, Dějiny gymnasia v Litomyšli, Litomyšl 1894; August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze království českého I. Chrudimsko, Praha 1881; Teréza Nováková, Čechy východní v Otto-vých Čechách sv. XIII, Praha 1905 a jmenovitě Bohumil Matějka, Josef Štěpánek a Zdeněk Wirth, Politický okres litomyšlský v Soupise památek historických a uměleckých sv. XXIX, Praha 1908 (tam uvedena ostatní literatura i další materiál obrazový; poznámky naše přidržují se namnoze textu Wirthova.)

*

U M Ě L E C K É P A M Á T K Y
vycházejí ve svazcích ve lhůtách měsíčních po 1 K. — Na 10
svazků předplácí se K 10.20 i se zásilkou. — V Praze 1916